

УДК 341:316.774

ЗАБАРА І.М., кандидат юридичних наук, доцент,
кафедра міжнародного права Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІНФОРМАЦІЯ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ В НАУЦІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

***Анотація.** Стаття присвячена аналізу категорії “інформація” в науці міжнародного права. Автор досліджує доктринальні підходи до інформації з позиції об’єкта міжнародних правовідносин. Розглядаються теоретичні підходи до розуміння інформації і пов’язаних з нею відносин, як з позицій категорії “благо”, так і з позицій суспільних відносин.*

***Ключові слова:** інформація, об’єкт міжнародних правовідносин, міжнародне право, доктрина, правовідносини.*

***Аннотация.** Статья посвящена анализу категории “информации” в науке международного права. Автор исследует доктринальные подходы к информации с позиции объекта международных правоотношений. Рассматриваются теоретические подходы к пониманию информации и связанных с ней отношений как с позиции категории “благо”, так и с позиции общественных отношений.*

***Ключевые слова:** информация, объект международных правоотношений, международное право, доктрина, правоотношения.*

***Summary.** This article analyzes the categories of information in the science of international law. The author examines the doctrinal approaches to information on the position of the object of international legal relations. Theoretical approaches to understanding of information and attitudes related thereto: both from the standpoint of benefit categories, and from the standpoint of public relations.*

***Key words:** information, the object of international relations, international law, doctrine, legal relationship.*

Постановка проблеми. Динамічний та масштабний розвиток міжнародних інформаційних відносин продовжує викликати інтерес представників багатьох наук, в тому числі і науки міжнародного права, до дослідження їх теоретичних і практичних аспектів.

Виникнення нових відносин викликають необхідність їх всебічного розгляду і аналізу. Разом з тим, поява нових категорій для дослідження не послабила наукового інтересу і до традиційних правових категорій. Такою категорією, покладеною в основу усієї сучасної інформаційної діяльності та інформаційних процесів, які спрямовані на формування та розвиток майбутнього інформаційного суспільства, виступає інформація.

Поняття “інформація” сприйняте багатьма науками як стрижневе і ключове, тим не менш, залишається одним із найбільш спірних, дискусійних і суперечливих явищ. Породжує дискусію питання і про предметну область цього поняття [1, с. 217]. Ці проблеми продовжують залишатись одними з актуальних і фундаментальних у сучасних умовах становлення та розвитку інформаційного суспільства.

Зростання ролі і значення інформації поставило і перед юридичною наукою низку численних питань. Варто звернути увагу на зауваження Л.К. Терещенко, яка, оцінюючи загальний стан розвитку цієї теми, зазначила, що “інформація, що виступає в якості об’єкта правовідносин, є малодослідженою проблемою в теоретичних правових дослідженнях. ...Комплексне дослідження інформації як об’єкта правовідносин не проводилось” [2, с. 9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто відмітити, що представники доктрини міжнародного права не залишили цю тему без уваги. Низкою дослідників, майже з першої половини ХХ сторіччя, було закладено основи для обґрунтування категорії інформації в міжнародному праві. Її загальне бачення ґрунтується на досягненнях загальної теорії міжнародного права та низки галузей міжнародного права – загальнотеоретичну основу склали роботи В.М. Корецького, І.І. Лукашука, Ю.М. Колосова, В.А. Василенка, Г.І. Тункіна, О.Г. Дніпровського, О.В. Єрмішиної, І.І. Мисика, О.В. Собакіної та інших.

Серед розглянутих зазначеними авторами були питання щодо правових аспектів концепцій розвитку міжнародних інформаційних відносин; окремих видів інформаційної діяльності суб'єктів міжнародного права, певною мірою були дослідженні питання визначення юрисдикції та міжнародно-правові основи регулювання відносин у мережі Інтернет, захисту персональних даних тощо.

Проте, залишаються недослідженими питання щодо самої категорії інформації в міжнародному праві.

Метою статті є визначення доктринальних підходів до категорії інформації в науці міжнародного права.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи питання, пов'язані з категорією інформації в доктрині міжнародного права, не можна не відмітити суттєву особливість. Вона полягає в такому. Фактично маємо справу з двома проявами (аспектами) категорії інформації: першим, який представляє власне право як інформацію про необхідну поведінку суб'єктів (“право як соціальний феномен, що є одним із різновидів інформації”), і другим – який представляє інформацію з позицій об'єкта міжнародних правовідносин.

В цій роботі розглядаються питання щодо розуміння категорії інформації з позицій об'єкта міжнародних правовідносин. Виходячи з цього слід зазначити наступне.

В доктрині міжнародного права набула поширення думка про те, що проблема формування поняття “інформація” в міжнародному праві, як власно і у юридичній науці, повинна вирішуватись із врахуванням наукових досягнень з інших областей знань, але з використанням правових категорій і у поєднанні з ними.

З цілковитою підставою можна зазначити, що такою категорією в міжнародному праві виступає об'єкт міжнародних правовідносин.

Зазначимо, що дослідження цього питання, а саме – поняття “інформація” в міжнародному праві з позицій об'єкта міжнародних правовідносин, ускладнено тим, що в доктрині міжнародного права єдність у розумінні об'єкта міжнародних правовідносин відсутня. Як зазначає В.Г. Буткевич, “існує різне бачення об'єкта міжнародних правовідносин” [3, с. 454].

Одним із поширених варіантів є розуміння об'єкта міжнародних правовідносин в якості блага (матеріального і нематеріального) (В.М. Шуршалов, М.О. Захаров).

Саме такий підхід – з позиції категорії “благо”, на думку окремих дослідників дозволяє виявити характерні аспекти інформації, які визначають її специфіку.

Відомо, що прояв сутності феномена інформації відбувається через низку таких аспектів: синтактики, семантики і прагматики [4]. Окремі вчені додають до цього ще сигматичний аспект.

Синтактичний аспект інформації (рівень синтактики; від грец. syntaktikos – упорядковуючий) передбачає дослідження інформації з позиції вивчення структурних (внутрішніх) якостей систем знаків (знакових систем) безвідносно до інтерпретації [5].

Цьому аспекту найбільше відповідає статистична теорія зв'язку Н. Вінера – К. Шенона [6, 7], що відображає опис кількісних процесів роботи з інформацією.

Семантичний аспект інформації (рівень семантики; від грец. *semantikós* – позначальний; фр. *sémantique*) передбачає дослідження інформації як відносин між знаками та об'єктами, що ними позначаються. Теоретичні засади семантики ґрунтуються на наукових поглядах Р. Карнаппа [8], який обґрунтовував феномен інформації з позиції співвідношення між знаками та їх інтерпретаціями.

Прагматичний аспект інформації (рівень прагматики; від грец. *prágmatos* – справа, дія) передбачає розгляд інформації в якості продукту діяльності, що створюється і використовується з конкретною метою і за конкретних обставин. Для прагматичного аспекту характерним є розгляд інформації з позиції її цінності для людини і суспільства в цілому [9, с. 228-239]. Цей аспект базується на наукових поглядах академіка А.А. Харкевича [10, с. 54].

Сигматичний аспект інформації (рівень сигматики; від грец. *sigma* – знак) передбачає дослідження інформації як питання про вибір знаків для позначення об'єктів реального світу. Теоретичні засади сигматичного аспекту інформації базуються на наукових поглядах Г. Клауса [18].

Варто погодитись із думкою, що серед зазначених аспектів інформації тільки прагматичний аспект повною мірою може бути використано для характеристики об'єкта міжнародних правовідносин.

Інформація, що досліджується з позицій прагматичного аспекту, повною мірою відповідає критерію блага, оскільки на перший план висувається така її властивість, як цінність (корисність, важливість), що слугує задоволенню публічних і приватних потреб [9, с. 228-239; 10, с. 54; 11, с. 11].

Соціальна цінність інформації, на думку В.А. Василенка, полягає в тому, що вона дає можливість передбачення і перетворення дійсності відповідно до суспільних потреб, інтересів і цілей [12, с. 96].

Саме ця обставина дозволяє стверджувати, що прагматичний аспект інформації, що визначає (та фіксує) її цінність у сфері суспільних відносин, дає можливість розглядати і використовувати інформацію в якості блага.

В цьому відношенні прагматичний аспект інформації, на відміну від синтактичного і семантичного, як зазначає О.О. Городов, є юридично значущим, оскільки саме благо, а не відносини між знаками і позначеними або відображеними ними об'єктами є категорією, іманентною поняттю “об'єкт прав” [11, с. 11].

Виходячи із зазначеного прихильники цього підходу наполягають на тому, що інформацію варто розглядати в якості об'єкта права в образі блага, яке характеризує її цінність (корисність, важливість) для учасників правовідносин, що врегульовані правом.

При цьому важливим для характеристики є питання щодо самого роду блага, яким виступає інформація – нематеріальне, матеріальне або благо особливого роду.

Відповідь, на думку прихильників цього підходу, залежить від поглядів на місце інформації серед основних світоглядних понять матерії і свідомості. Серед численних поглядів на місце інформації найбільш авторитетною є позиція Н. Вінера, який свого часу зауважив, що “інформація є інформація, не матерія і не енергія” [6, с. 166].

На додаток до цього варто навести позицію М.І. Жукова, який в цьому контексті висловився щодо самого роду блага: “інформація може бути як ідеальною, так і матеріальною (але не матерією)” [13, с. 242].

Таке наукове бачення категорії інформації вплинуло на формування позицій правової науки. Поділяючи зазначені погляди представників суспільних наук і

наголошуючи на властивостях інформації в міжнародному праві, В.А. Василенко зауважує, що інформація “є соціальним *благом особливого роду* і у порівнянні з іншими благами вона має неминущу, незмінну, постійну універсальну властивість містити в собі відомості про усі суспільні процеси життєзабезпечення” [12, с. 97].

У свою чергу, О.О. Городов, обґрунтовуючи такий підхід до інформації в праві, уточнює його таким положенням: “благо, що представлено інформацією, є благом особливого роду. Воно матеріальне в тому сенсі, що матерія здатна переносити, відображати або утримувати інформацію, і нематеріальне, оскільки не є особливим видом матерії” [11, с. 12].

Ці два боки інформації – матеріальний і нематеріальний, що роблять її благом *sui generis* (особливого роду), проявляють себе в її зв’язку з матеріальними носіями. В доктрині права, як і у доктринах (вченнях, теоріях) інших наук, проблема існування такого зв’язку і до сьогодні є предметом дослідження. В основу її розв’язання покладено науковий підхід щодо існування вільної і пов’язаної інформації, запропонований Л. Бриллюеном [14]. Суттю цього підходу є дослідження інформації з двох принципових позицій: як у її поєднанні з матеріальними носіями, так і без них.

Такою виступає позиція щодо блага, представленого інформацією в якості об’єкта міжнародних правовідносин.

Другим із поширених у науці міжнародного права доктринальних підходів є розуміння об’єкта міжнародних правовідносин в якості суспільних відносин.

Об’єктом правовідносин, на думку прихильників цього підходу (В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній), виступають не конкретні блага, а суспільні відносини, з приводу яких склались суб’єктивні права та обов’язки суб’єктів.

Це інший підхід, що дозволяє розглянути відносини, що пов’язані із використанням інформації.

Аргументи на користь цієї позиції зводяться до наступного.

- об’єкт правового регулювання під час переходу від норми права до правовідносин не змінюється, а лише конкретизується. Зокрема, із загальних суспільних відносин, які можуть бути врегульовані правом, виокремлюються конкретні відносини між конкретними суб’єктами;

- саме ці (конкретні) відносини ґрунтуються на правах та обов’язках зазначених суб’єктів;

- різниця між *об’єктом міжнародного права* (система міжнародних відносин) та *об’єктом міжнародних правовідносин* (чітко визначені міжнародні відносини) криється в обсязі відносин, що підлягають регулюванню, у ступені їх індивідуалізації;

- оскільки правовідносини є засобом реалізації норм міжнародного права, засобом впливу норми на об’єкт, то не можна говорити про різні об’єкти або зміну об’єкта в процесі міжнародно-правового регулювання [3, с. 455].

Дотримуючись в цьому питанні позицій української школи міжнародного права, вважаємо за потрібне в контексті нашої теми доповнити цей підхід такими положеннями, що характеризуватимуть розуміння об’єкта міжнародних правовідносин в якості суспільних відносин. У зв’язку з цим варто звернутись до поняття і видів міжнародних інформаційних правовідносин; суб’єктів міжнародних інформаційних правовідносин та змісту міжнародних інформаційних правовідносин.

Звернення представників доктрини міжнародного права до аналізу міжнародних інформаційних правовідносин з використанням запропонованих теорією міжнародного права існуючих концептуальних підходів значною мірою визначає нерозривність зв’язку базових положень і однаковість методологічних підходів до вивчення цієї категорії. Але

разом з тим, варто зазначити, що процес розробки загальноприйнятого визначення міжнародних інформаційних відносин, його змісту і структури ще триває.

Проблема полягає в тому, що на рівні теорії права зарубіжна наука міжнародного права комплексно проблему міжнародних правовідносин не розглядала. В нашій науці висловлювались різні точки зору на цю тему (як загалом на проблему міжнародних правовідносин [15 – 17], так і, зокрема, на проблему міжнародних інформаційних правовідносин [12, с. 96]).

У зв'язку з цим варто висловити наступні міркування щодо міжнародних інформаційних правовідносин:

- міжнародні інформаційні відносини сприяють появі відповідних міжнародних інформаційних правовідносин. Такі міжнародні інформаційні відносини, будучи врегульованими нормами міжнародного права (у певних випадках – сформованими в процесі такого регулювання), становлять міжнародні інформаційні правовідносини;

- міжнародне право регулює не усю сукупність міжнародних інформаційних відносин, а лише найбільш важливі групи суспільних відносин, які мають суттєве значення для суб'єктів міжнародного права. До них варто віднести міжнародні відносини, пов'язані із збором, пошуком, наданням, обміном, виробництвом, поширенням, перетворенням, споживанням і зберіганням інформації. При цьому необхідно зазначити, що не усі відносини, що склались в інформаційній сфері, можуть бути врегульовані міжнародним правом (з причин або недоцільності правового регулювання, або неможливості контролю за нормативними приписами в силу специфіки об'єкта регулювання);

- слід виокремити: *регулятивні і охоронні, матеріальні і процесуальні, абсолютні і відносні* міжнародні інформаційні правовідносини;

- склад міжнародних інформаційних правовідносин залежить від характеру міжнародних відносин;

- структуру міжнародних інформаційних правовідносин становить такі елементи: суб'єкти міжнародних інформаційних правовідносин, об'єкти міжнародних інформаційних правовідносин і зміст міжнародних інформаційних правовідносин (суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів).

Суб'єктом міжнародних правовідносин завжди є суб'єкт міжнародного права. Проте, як зауважує В.Г. Буткевич, не завжди суб'єкт міжнародного права може бути суб'єктом будь-яких міжнародних правовідносин; крім того, стати суб'єктом конкретних міжнародних правовідносин може лише після того, як настали відповідні юридичні факти [3, с. 448]. Це повною мірою відноситься до міжнародних інформаційних правовідносин.

Зміст міжнародних правовідносин становлять суб'єктивні права і обов'язки суб'єкта міжнародних правовідносин. Головним у суб'єктивному праві виступає можливість забезпечення нормою міжнародного права певної дії або утримання від дії (в якості прикладів – зобов'язання держав поширювати екологічну інформацію; інше – утримання від пропаганди війни у зв'язку із її заборонаю). Обов'язки суб'єкта міжнародних правовідносин є визначальними для необхідної поведінки. Реалізувати норму міжнародного права можна тільки через реалізацію суб'єктивного права або виконання суб'єктивних обов'язків учасниками міжнародних правовідносин [3, с. 448].

Такі підходи до об'єкта міжнародних правовідносин – як до блага, з приводу якого склались суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів у питанні щодо інформації, а також як до суспільних відносин з приводу використання інформації, відображають загальний стан наукової дискусії щодо питання про об'єкт міжнародних правовідносин. Разом з

тим, вони дають можливість розглянути категорію інформації в міжнародному праві з різних точок зору.

Варто зазначити про те, що є і інші наукові погляди на об'єкт міжнародних правовідносин (зокрема, як на зобов'язання, що випливають з різних правових норм; інтереси держав; сукупність позитивних і негативних дій суб'єктів міжнародного права тощо). Проте вони не набули широкого поширення.

Висновки.

Таким чином, розглянувши питання, пов'язані з доктринальними підходами до категорії інформації в науці міжнародного права, можна зазначити таке:

- категорія інформації в доктрині міжнародного права характеризується з кількох принципів позицій; зокрема, виходячи, по-перше, з того, що саме міжнародне право виступає одним з різновидів інформації, і, по-друге, з позиції об'єкта міжнародних правовідносин;

- різні теоретичні підходи до розуміння об'єкта міжнародних правовідносин надають можливість розглядати інформацію і пов'язані з нею відносини як з позицій категорії “благо”, так і з позиції суспільних відносин, з приводу яких склались суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів;

- інформація, що розглядається з позицій категорії “благо”, виступає в якості блага *sui generis* (особливого роду);

- інформація і пов'язані з нею відносини, що розглядаються з позицій суспільних відносин, з приводу яких склались суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів, виступають в якості міжнародних інформаційних правовідносин з притаманними їм особливостями;

- підходи до категорії інформації в науці міжнародного права відображають загальний стан наукової дискусії щодо питання про об'єкт міжнародних правовідносин.

Перспективи подальших досліджень. Актуальними, на нашу думку, можуть виступити (у продовження наукової теми – “право як соціальний феномен, що є одним із різновидів інформації”) дослідження власне міжнародного права – як інформації про необхідну поведінку суб'єктів.

Використана література

1. Информация : философский энциклопедический словарь / авт.-уклад. А.Д. Урсул ; гл. редакция : Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
2. Терещенко Л.К. Правовой режим информации : автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : 12.00.14 / Л.К. Терещенко ; Фед. гос. науч.-иссл. учр. “Инст. законод. и ср. прав. при Правит. РФ”. – М., 2011. – 55 с.
3. Міжнародне право. Основи теорії : підручник ; за ред. В.Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
4. Мартынов В.В. Семиологические основы информатики / В.В. Мартынов. – Минск : Издательство “Наука и техника”, 1974. – 270 с.
5. Шрейдер Ю.А. Логика знаковых систем / Ю.А. Шрейдер. – М. : “Знание”, 1974, – 64 с.
6. Винер Н. Кибернетика и общество / Н. Винер. – М. : Издательство иностранной литературы, 1958. – 200 с.
7. Шеннон К.Е. Работы по теории информации и кибернетике / К.Е. Шеннон. – М. : Издательство иностранной литературы, 1963. – 832 с.
8. Карнап Р. Значение и необходимость / Р. Карнап. – М. : Изд-во иностранной литературы, 1959. – 384 с.

9. Полетаев И.А. К определению понятия “информация”. II прагматический аспект. О ценности информации / И.А. Полетаев. – М. : Наука, 1970. – С. 228-239. – (Исследования по кибернетике).

10. Харкевич А.А. О ценности информации / А.А. Харкевич // Проблемы кибернетики. –1960. – № 4. – С. 50-64.

11. Городов О.А. Информационное право / О.А. Городов. – М. : Проспект, 2009. – 256 с.

12. Василенко В.А. Основы теории международного права / В.А. Василенко. – К. : Вища школа, 1988. – 288 с.

13. Жуков Н.И. Информация (философский анализ центрального понятия кибернетики) / Н.И. Жуков. – Минск : “Наука и техника”, 1971. – 165 с.

14. Бриллюэн Л. Наука и теория информации / Л. Бриллюэн. – М., Физматгиз, 1960. – 391 с.

15. Шуршалов В.М. Международные правоотношения / В.М. Шуршалов. – М. : Издательство “Международные отношения”, 1971. – 238 с.

16. Соколов В.А. Теоретические вопросы межгосударственных правоотношений / В.А. Соколов. – Красноярск : Издательство Красноярского университета, 1998. – 208 с.

17. Рубанов А.А. Вопросы теории международных межправовых отношений / А.А. Рубанов // Советское государство и право. – 1991. – №10. – С. 98-105.

18. Клаус Г. Сила слова. Гносеологический и прагматический анализ языка / Г. Клаус. – М. : Прогресс, 1967. – 216 с.

~~~~~ * * * ~~~~~